

Stara Grčka

5. Atena do bitke kod Salamine

Malo je gradova na svijetu koji se mogu podičiti takvom poviješću i značajem kao što je Atena, grad u kojem je vladao Periklo, vojsku vodio Temistoklo, pjevao Sofoklo, govorio Demosten, a filozofirali Platon, Sokrat i Aristotel.

Položaj Atene

Smještena je u plodnoj atičkoj ravnici, pet kilometara udaljena od najbliže obale, gdje se s istočne strane pruža otok Eubeja, dok su sa zapadne strane Salamina i Egina. Sam se grad prostire na i između tri poznata brežuljka: Akropole, Pniksa i Likabeta, kojeg je, prema mitu, Atena odbacila noseći ga za ojačanje utvrde Akropole.

U antici je bila jedan od najznačajnijih centara, od svog osnutka, koji prema mitu zadire u 3. tisućljeće prije naše ere (što je danas i arheološki potvrđeno) do 6. stoljeća n.e. kada gubi svoj značaj pošto je car Justinijan zatvorio sve filozofske škole. Otada pa sve do 1834. godine, kada postaje glavni grad oslobođene Helade, Atena se u povijesti gotovo i ne spominje. Malen je i nevažan grad. Jedan od putnika, misionar s početka 17. stoljeća, došavši do Atene, pisat će, iskreno se čudeći, svojim prijateljima: »Grad Atena, o kojem se u antici toliko govorilo, doista još postoji!«

Danas je Atena glavni grad Grčke, a s predgrađima već broji više od 4 milijuna stanovnika.

Ljepotu Atene opisivali su mnogi, ali je možda to najbolje uspjelo Sofoklu, koji, opisujući svoje rodno mjesto Kolon (danas predgrađe Atene), kaže:

Najljepšemu, stranče, stiže

naselju mi u zemlji ovoj, konjima

što diči s', — u bijeli evo Kolon,

glasni kamo najradije

slavujak dolijeće i duboko

u zelenijem dražicom'

tu tuži, krijuć u bršljanu se

rumenkastu, u svetome

kitnastom gaju božjem, što stostruki

rod rodi; što ga ne pali

sunce, niti kad vjetrom bura

vije. Zanosni tud Dionis tumara

sveđ u kolu vila branilja.

A od rosice nebeske

od dan do dana krasnim cvijetom grozdanim

sunovrat cvjeta, cvijet davni vijencu

silnih božica, i žuti s'

ko zlato šafran. A Kefisu gle

vruci ne sabnu, bez sanku

vijek šalju vodicu; on dan na dan,

brzo kličicu zamećuć,

vazda se biser kapljicom poljima

*veruga evo ovijem
 krajem širokim. Odavde se
 nama ni kolo Muza ni Afrodita
 sa uzdicom zlatnom ne odbi.
 Ima rašće, ni zemlja Azija, čujem, nema
 ti takoga,
 nit je ikad u Dorskoj velikoj, Pelopovu
 ostrvu poraslo još
 od ruke nesađeno već samoniklo;
 dušmanu strah ti zadaje,
 a najjače u ovoj zemlji buji ta
 kitna maslina sjajna, mladiceam' što nam se
 vijek mladi; ni mlad ni star vođ je nijedan
 rukom neće polomit, zatrt, jer vijekom do vijeka budna ti pazi je
 Zeusa, čuvara, joj zjenica
 i Atena nam sjajnooka.
 Još i drugom hvalom najljepšom mogu očinski hvalit grad.
 Bog ga velik, to je najveća dika zemlji toj krasnim obdari konjima
 i krasnom ždrebadi i morem krasnijem
 oj Kronov sine, ti mi ga
 u diku ovu posadi, — ti, Gospode
 Posidone moj, prvi ovome kraju mom
 tu uzdu, konja krotilicu, sakroji,
 krasno opeta veslo pučinom silno grabi nam, ruci se podajuć,
 a Nerejide pratnjom ga
 prate — stotina nožica.*

(Sofoklo, Edip na Kolonu: prvi stazim; prev. Koloman Rac)

Najstarija, mitska povijest Atene

Povijest Atene, kao što smo već rekli, zadire u 3. tisućljeće prije naše ere. Arheološki podaci jasno pokazuju tragove naselja na obroncima Akropole. To se poklapa sa mitom koji kaže da je prvi atenski vladar bio Erehtej, sin Majke Zemlje, koji nije niotkuda došao, već je nastao od i iz zemlje. Njemu je posvećen i dio hrama na Akropoli koji se naziva Erehtejon. Uz taj je hram vezana i priča koja potvrđuje da Atena nije običan grad. Naime, nakon osnutka Atene, a da bi dobili pokroviteljstvo nad gradom, u sukob su došli Atena, Zeusova kćer i Posejdon, bog mora i Zeusov brat. Budući da se nikako nisu mogli nagoditi, Zeus je morao presuditi. Oboje su mu bili dragi i nije se želio niti jednome od njih zamjeriti pa je odlučio: neka svatko od njih dvoje pokloni gradu jedan dar, a Kekrop, Erehtejev sin i kralj atenski, neka presudi koji je dar vredniji. Posejdon udari trozupcem o kamen i odatle šikne mlaz vode, ali slane. Atena zasadi maslinu. Kekrop je lako presudio: slane vode ima u moru u izobilju, a maslina će davati i plod i ulje. Tako je Kekrop izabrao Atenu za zaštitnicu grada, ali se velika počast odavala i Posejdonu, kako se ne bi rasrdio na grad. Stoga je drugi dio Erehtejona posvećen Posejdonu, a u njemu se nalazi i kamen na kojem se vidi trag Posejdonovog udarca. Pred Erehtejonom raste i sveta maslina, koju Grci brižno čuvaju i obnavljaju. A da je uistinu sveta potvrđuje nam i priča iz Herodotovih Povijesti: »Postoji na Akropoli hram Erehteja, za kojeg se kaže da je sin Zemlje, a u njemu maslina i more, o čemu Atenjani

pripovijedaju, da su Posejdon i Atena postavili za svjedočanstvo, kad su se otimali za zemlju. Ovu je maslinu zadesilo, te su je barbari zajedno s ostalim svetištem spalili. A kad su se drugi dan iza požara oni Atenjani, kojima je kralj zapovijedio, da žrtvu prinesu, popeli na svetište, našli su, da je mladica iz panja iznikla po prilici lakat duga. «

(Herodot: Povijesti, VIII, 55; prev. A. Musić)

Tezej

Sljedeći mitski vladar od velikog značenja za Atenu jest Egej, poznatiji po svom sinu Tezeju kojeg su Atenjani poštovali kao najvećeg junaka i zaštitnika grada.

S punim ga pravom i mi danas možemo smatrati ujediniteljem više manjih naselja u čvrst i snažan grad, jezgru budućeg polisa.

Tezej nije rođeni Atenjanin. Rodio se u Trezenu, na Peloponezu, gdje je Egej boravio nekim poslom. Atenjani su pričali da je pravi Tezejev otac Posejdon što nam potvrđuje i Euripid u svojoj tragediji Hipolit, gdje na kraju Tezej priziva svog oca Posejdona da kazni sina Hipolita kojeg je maćeha Fedra lažno optužila:

*Al' oče Posidone, daj od želje tri,
što ispunit obreče, jednom sina mog
satari!*

(Euripid, Hipolit, 870-872; prev. K. Rac)

Tezej, po majci Etri, dolazi u rodbinsku vezu s Pelopom i Tantalom. Provodi mladost u Trezenu i postaje junak i stasom i ljepotom. Etra, vidjevši da je sin na putu da postane veliki junak, odvede ga do kamena ispod kojeg mu je otac ostavio mač i sandale, kako bi ih, tek ako bude imao dovoljno snage da pomakne kamen i time se pokazao dostojnim oca, mogao uzeti. S lakoćom pomiče kamen, uzima mač i sandale te kreće u Atenu da se sretne s ocem. No, put je opasan jer na njemu vrebaju mnogi razbojnici. U Epidauru ga čeka Perifet, koji ubija prolaznike metalnim buzdovanom. Otevši mu oružje Tezej ga ubije. Na Korintskoj ga prevlaci čeka Sinis. Svoje žrtve veže za dva svinuta bora, a zatim te borove naglo otpušta. Na isti način, nakon borbe, Tezej ubija Sinisa. Zatim ubija strašnu kromionsku krmaču Feju koja pustoši okolna polja. U okolici Megare na jednoj je stijeni sjedio Skir i tjerao prolaznike da mu peru noge, da bi ih potom nogom gurnuo u more, gdje ih proždire gigantska kornjača. Skira Tezej baci s njegove stijene. Nedaleko Eleuzine sukobljava se s Kerkionom, koji je izazivao prolaznike na rvanje i zatim ih strašnim zagrljajem ubijao. Tezej, koji je ujedno i izumitelj rvačke vještine, izbjegne Kerkionov zagrljaj, podigne ga u zrak i zatim tresne svom snagom o zemlju te i taj razbojnik skonča. Na Svetoj cesti od Eleuzine do Atene harao je Prokrust ili drugim imenom Damast. Sve je putnike prisiljavao da legnu u postelju. Ako bi bili duži od postelje, tada bi im odsijecao dio tijela koji je stršao, a ako bi bili kraći tada ih je rastezao do duljine kreveta. Tezej ga plegne u postelju i odsječe mu glavu, budući da je za toliko bio duži. Da bi se očistio od svih ovih ubojstava, na preporuku svećenika okupa se u rijeci Kefis, koja protiče Atenom.

Izbjegavši Medejine spletke zakraljuje u Ateni. Ubrzo mu mir pomuti divlji bik sa Krete, strašna neman koju je, izvršavajući jedan od svojih zadataka, Heraklo bio donio i zatim, na Euristejevu zapovijed, pustio na slobodu. Tezej dočeka bika na Maratonskom polju i nakon oštrog sukoba svlada. Na tom će istom polju, prema legendi, Tezej još jednom osloboditi Atenu napasti. Naime, priča se da je Tezej pomogao Atenskoj vojsci, koju predvodi Miltijad, u svladavanju silne Perzijske armade.

Tezej sudjeluje i u mnogim drugim velikim podvizima, ali Atenjanima ostaje u sjećanju kao njihov najveći junak i ujedinitelj Atene. Ljubav građana Atene prema njihovom najvećem junaku najbolje se vidi na primjeru Tezejona. Taj hram, smješten na atenskoj Agori, prvotno je bio posvećen Hefestu, bogu vatre. No, vremenom ga Atenjani preimenuju, tako da ga danas svi poznajemo kao Tezejon — Tezejev hram. Čak se i čitav dio Atene oko tog hrama danas naziva istim imenom.

Atena u Homera

Osim u mitu, Atena se spominje i u najstarijem književnom djelu — Homerovim spjevovima. Zajedno s ostalim Ahejcima i stanovnici Atene sudjelovali su u slavnom ratu protiv Troje. Iako je tada središte grčke moći Mikena, ni Atenjani nisu sporedna sila. Vojsku je vodio Menestej, a veličinu vojske opisuje nam Homer:

*Koji iz urednog grada Atene bjehu, iz zemlje
Slavnog junačine onog Erehteja, kog je Atena
Zeusova kćerka nekad odgojila, pošto iz zemlje
Rođen žitorodne bi; u Atenu ga boginja metnu
U svoj obilan bram, gdje Erehteja atenska momčad
Janjcima, bicima blaži, iz jednoga u drugo ljeto.
Sin Peteojev Menestej Atenjane vođaše momke;
Njemu se jednak čovjek pozemljar rodio nije,
Što bi uredio ko on štitonoše ljude i konje;
Samo se Nestor mjerio s njim, jer stariji bješe.
S njim je crnih svega pedeset krenulo lada.*

(Homer, Ilijada, II, 546-556; prev. T. Maretić)

Atena do Pizistrata

Nakon trojanskog rata slijedi grčki mračni vijek, do 8. stoljeća prije naše ere. Mit nam je opet sačuvao podatke o udaranju temelja budućoj razvijenoj demokraciji. Posljednji kralj Kodro također bijaše u rodbinskoj vezi s Posejdom. Pri kraju njegove dvadeset-tjednogodišnje vladavine Peloponežani su napali Atenu. Delfijsko je proročište preoklo pobjedu Peloponežanima ako ne ubiju atenskog kralja. Kad je Kodro za to saznao preobukao se u prosjaka i otišao u obližnju šumu da, tobože, nacijepa drva. Tu se sreo sa dva neprijateljska vojnika s kojima je zametnuo svađu i dozvolio da ga ubiju. Kad su to Peloponežani saznali prekinuli su bojni pothvat znajući da ne mogu pobijediti protiv volje bogova iskazane u delfijskom proročanstvu. Budući da je kralj tako samozatajno i herojski spasio grad, vijeće staraca je zaključilo da u gradu ne postoji čovjek koji bi mogao trajno naslijediti Kodra. Stoga je od tada na dalje vlast bila izborna, u početku doživotna, no zatim, na mjesto jednog arhonta koji vlada do smrti, dolazi čak njih devet koji vladaju jednu godinu. Time se otvorio put razvitku klasične atenske demokracije, idealu svake moderne demokratske države.

U periodu tamnih stoljeća počelo je i prvo sustavno ukrašavanje grada, a posebno Akropole. Naime, u Ateni se razvila trgovina, brodari su plovili do sve udaljenijih krajeva Mediterana i donosili robu, zarađivali novac koji je u sve većoj količini počeo pritjecati, ali uz to su i mnogo toga čuli, vidjeli i naučili. Stoga se odlučilo, po uzoru na druge velike mediteranske gradove, i Atenu bogato ukrasiti.

Prvi veliki hram izgrađen na Akropoli nosi naziv Hekatonpedon, što znači dugačak sto stopa. Vrlo je malo materijalnih ostataka hrama, budući da su ga Perzijanci 480. godine prije naše ere zajedno sa čitavom Atenom, razorili i spalili. Na Akropoli se ipak sačuvalo

nekih ostataka, koji su tipičan primjer grčke arhajske umjetnosti. Jedan od najzanimljivijih fragmenata prikaz je troglavog čudovišta. Sačuvani su tragovi boje što potvrđuje činjenicu da su antički hramovi bili bojani i to jarkim bojama — crvenom i plavom.

Dalji razvitak trgovine i pomorstva postavio je nove zahtjeve u razvitku državnih institucija. Dok je, naime, upravni sistem arhonata već dobro funkcionirao, postavilo se pitanje čvrstih zakona. Prvim se zakonodavcem smatra Drakont, mada je vjerojatnije da je on mitska osoba, a radi se uistinu samo o popisivanju već postojećeg običajnog prava. Prvi je pravi zakonodavac jedan od sedmorice mudraca — Solon. Najvažnija njegova reforma je ukidanje dužničkog ropstva te zamjena podjele građana po rodovima podjelom po imutku. Time su ukinute neke prijašnje nepravde, a novoobogaćeni trgovci i ostali građani imali su mnogo veći pristup vlasti.

Solon je jedna od izuzetnih osoba atenske i grčke povijesti. Autor izreke ničega odviše bio je i pjesnik. Svojom elegijom »Salamina« potakao je Atenjane na rat s Megarom i nakon pobjede u tom ratu Salamina za trajno prelazi u atenski posjed. Njegove pjesme, od kojih su nam sačuvani samo fragmenti, bile su izvođene svake godine na svečanim igrama u Ateni.

Pizistratova tiranija

Nakon Solona u Ateni je zavladao tiranija. Ta riječ, danas tako morskog zvuka, u antičko vrijeme ni izdaleka nije imala te konotacije. Radilo se upravo samo o vlasti jednog čovjeka, pa je i Edip tiranin u Tebi. U Ateni je na vlast došao Pizistrat. Njegova se tiranija pamti po dobrom u više pogleda. Naime, sačuvao je sve Solonove odredbe te time onemogućio aristokraciju koja je željela povratak na prijašnje stanje i ukidanje svih odredaba. Time je dao zamaha razvitku trgovine i privrede pa je Atena pod njegovim mudrim vodstvom procvatila i postala jedan od najsnažnijih i najbogatijih grčkih gradova. Možemo s punim pravom reći da je Pizistrat otvorio put Periklu. Ujedno, Pizistrata možemo smatrati začetnikom atenskog kulturnog razvitka. Okupio je na svome dvoru mnoge velike umjetnike toga doba i potpomagao njihov rad. Taj je čin prebacio središte grčkog kulturnog života u Atenu i otvorio put pojavi velikih umjetnika koji će boraviti i stvarati u Ateni tokom petog stoljeća prije naše ere. Ciceron između ostaloga kaže da su i Homerovi epovi po prvi puta zapisani u Ateni u doba Pizistrata: »A za njega (Pizistrata) se priča da je Homerove pjesme, ranije neporedane, prvi tako poredao, kako ih sada imamo.« (De Oratore, III,34,137)

Arhitektura, o kojoj je već bilo govora, poznata nam je samo fragmentarno. No, kiparstvo je ostavilo divnih spomenika. Klasični primjer grčke umjetnosti arhajskog perioda su KOUROI, mladići i KORE, djevojke. Odluke i jednih i drugih su iste: monumentalnost, anatomija još nedoradena u potpunosti ali već pokazuje put ka zlatnom rezu, lagani iskorak i poznati arhajski smješak. Posebno brižno i pažljivo je oblikovana kosa. Usporedimo li te kipove iz šestog stoljeća s nekim kipom iz ranijeg perioda, već se zamjećuje velik napredak u otvaranju volumena i postizanju dinamike koja će svoje vrhunce doživjeti u Mironovom Diskobolu.

Skulptura koja zavređuje da se njome posebno pozabavimo jest Moskofor ili nosač teleta. Takvih je skulptura bilo i drugdje u Grčkoj, ali Moskofor nađen na Akropoli ima u sebi snagu i vrijednost koja daleko nadmašuje sve druge. Po gotovo jedinstvenom sudu najbolje iskazuje odnos čovjeka i nošenog teleta, volumen je gotovo savršeno oblikovan i opći dojam koji zrači iz skulpture je monumentalan, iako je skulptura ljudskih proporcija.

Među ostalim djelima valja obratiti pažnju na stelu — nadgrobni spomenik s likom vojnika Aristiona koji nam čuva i ime autora tog spomenika — Aristoklo.

Atena poslije Pizistrata

Novi poremećaj Atena doživljava nakon dolaska Pizistratovih sinova na vlast. Koliko je god vladavina njihovog oca bila daleko od tiranije, toliko je njihova vladavina pripomogla da tiranija zadobije značenje koje i danas nosi. Pritisnuti samovlašću tirana, Atenjani su odlučili srušiti njihovu vlast. Harmodije i Aristogiton su izvršili asasinaciju tirana i time toliko zadužili Atenjane da su im ovi podigli spomenik. Sada, na prijelazu iz šestog u peto stoljeće prije naše ere otvara se put demokraciji u potpunosti.

Sav se život odvija na glavnom gradskom trgu — Agori. Na njemu se okupljaju svi Atenjani i upravljaju državom, trguju, razgovaraju, na Agori provode čitav dan. U određena doba godine organiziraju se velike svetkovine i u sklopu tih svetkovina i velike igre.

U okviru Panatenejskih svetkovina slavi se boginja Atena, zaštitnica grada, u svečanom ophodu u kojem sudjeluju gotovo svi građani, a boginjinom kipu na Akropoli prinosi se nova odjeća.

Najpoznatije Dionzove svetkovine su u proljeće u okviru kojih se organizira i natjecanje tragičkih pjesnika na kojem su nastupali i Eshil i Sofoklo. Tragedije se izvode u kazalištu podno Akropole koje nosi naziv Dionizovo.

U doba svetkovina posvećenih Demetri svečana će povorka krenuti s podnožja Akropole i zaputiti se Svetom cestom u Eleuzinu, gradić na ulazu u Atenu gdje se nalazio veliki hram i središte Demetrinog kulta.

Pomutnju u tako miran život Atenjana unijet će velika opasnost s istoka — Perzija. Nakon pada Mileta u Perzijske ruke Atenjani su svjesni opasnosti koja prijete cijeloj Grčkoj. Koliko je grad bio zaokupljen događajima u Maloj Aziji najbolje potvrđuje primjer jedne tragedije. Iako je njihov sadržaj uziman iz mita, Frinih Atenjanin je za svoju tragediju uzeo temu iz neposredne prošlosti i na sceni prikazao »Zauzeće Mileta«. Građani su bili toliko pogođeni sudbinom Mileta da su Frinija kaznili što ih podsjeća na taj tužni događaj. Možda je upravo ta svijest pomogla u svladavanju prve velike najezde Perzijanaca 490. godine prije naše ere. Tada je na Maratonskom polju Miltijad s malobrojnom atenskom vojskom porazio mnogobrojnu perzijsku armadu i time zaustavio prvi nalet Perzijanaca na Atenu.

U drugom naletu perzijske vojske u obrani je sudjelovala čitava Grčka. Nakon prijedorom izborne pobjede kod Termopilskog klanca Perzijanci ulaze u Atenu i razaraju je. Glavna se bitka na nagovor atenskog vojskovođe Temistokla odigrala kod Salamine. Grčka je mornarica, vođena mudrim Temistoklovim savjetima, potpuno porazila perzijsku mornaricu i to je slom agresije na Grčku. Nakon poraza kopnene vojske kod Plateje, Perzijanci su potpuno odbačeni iz Grčke.

Interesantno je, da je, kao i početak, jedna tragedija obilježila kraj Perzijske najezde na Grčku. Naime, Eshilovi »Perzijanci« govore o porazu perzijske mornarice kod Salamine. Eshilova tragedija je ujedno jedina nama sačuvana tragedija ne s mitološkim već s povijesnim sadržajem.

Mir koji je zavladao u Grčkoj, a posebice ugled koji je Atena stekla kao grad s najvećim zaslugama za pobjedu nad Perzijancima, izuzetno je povoljno djelovao na dalji razvitak Atene koja ulazi u svoj zlatni vijek.